

Kätkeyty avunhuuto – itsemurha kirjallisuudessa

Gizella LABÁDI

Albert Camus aloittaa teoksensa *Sisyfoksen myytti* (1942) seuraavasti: ”On olemassa vain yksi todella vakava filosofinen probleema – itsemurha. Kun ihminen arvioi, onko elämä elämisen arvoinen vai ei, hän itse asiassa vastaa yhteen filosofian peruskysymyksistä.”

Galileo Galilein väitetään todenneen: Se totuus (auringon ja maapallon suhteesta toisiinsa) ei ollut polttorovion arvoinen. Hän lienee ajatellut asian camuslaisittain: ”Jo taisteleva pyrkimys huippua kohti riittää täyttämään ihmisen sydämen.” Unkarissa Attila József, Zoltán Latinovits, Gábor Bódy, Suomessa Runar Schildt, Joel Lehtonen, Harri Kaasalainen ja monet muut – sekä ennen heitä että heidän jälkeensä – olivat eri mieltä: heidän mielestään elämän absurdisuus vaati heitä pakenemaan sitä itsemurhan avulla.

Koska niin Suomi kuin Unkarikin ovat olleet jo kauan kärkipaikoilla itsemurhatilastoissa, olen kiinnostunut enemmän oman käden kautta kuolleista kuin Sisyfoksesta. Tosin en unohda häntäkään, sillä minusta tuntuu, että kirjallisuus on aina kysynyt, onko elämä elämisen arvoista vai ei – puhumattakaan siitä, että Sisyfoksen ratkaisun valovoima ei näkyisi, jos ei olisi niin paljon niitä, jotka astuvat toiselle tielle. Haluan tutkia itsemurhan ja kirjallisuuden suhdetta toisiinsa sekä itsemurhaa kirjallisuudessa. Valitsemani aika on 1920-luku, valitsemani kirjailijat ovat Arvid Järnefelt, Joel Lehtonen, Runar Schildt, F. E. Sillanpää sekä László Cholnoky, Dezső Kosztolányi ja Zsigmond Móricz. Paikoitellen tulen vetoamaan muidenkin ajan kirjailijoiden teoksiin.

1. On puhuttu kahdesta elämänstrategiasta. Toinen pitää elämää valmistautumisena kuolemaan (Sillanpää, Heidegger). Tältä kannalta itsemurha on synty. Toinen strategia pitää kuolemaa elämän päätepisteenä (Schildt, Sartre, Kosztolányi). Tältäkin kannalta itsemurha on synty. Siitä huolimatta molempien leirien edustajat

löytävät puolustussanoja selittäessään esim. itsemurhaan johtavaa prosessia. *Raamatun Vanhan Testamentin* kahdeksan ja *Uuden Testamentin* yhden – Juudaksen – oikeutetuksi kuvatus itsemurhan lisäksi voidaan viitata jopa Jeesuksen sanoihin: ”sen tähden isä minua rakastaa, koska minä annan henkeni, että minä sen jälleen ottaisın. Ei kukaan sitä minulta ota, vaan minä annan sen itsestäni. Minulla on valta antaa se, ja minulla on valta ottaa se jälleen; sen käskyn minä olen saanut isältäni” (Johanneksen ev. 10: 17–18). Tai ”Sen suurempaa rakkautta ei ole kenelläkään, kuin että hän antaa henkensä ystävänsä edestä” (Johanneksen ev. 15: 13). Katso lisäesimerkkejä Zondan ja Schneidmanin kirjasta.

2. Suisidologia on mitä suurimmassa määrin interdisiplinaarinen tiede. Itsemurhaa voi lähestyä teologiasta, filosofiasta, demografiasta, sosiologiasta, psykologiasta, psykiatriasta, biologiasta, biokemiasta, kulttuuriantropologiasta, lakitieteestä, logiikasta, kielitieteestä, kirjallisuustieteestä – siis melkein mistä tahansa tieteenhaarasta käsin. (Ks. Schneidman 1985, 30–41, Kézdi 1992, 24, 25.)

”Kirjallisen” itsemurhan tutkiminen on oikeutettua siitäkin syystä, että itsemurhatrendit – verrattuna esim. ehkäisytyön kokemuksiin eri maissa tai niiden tarjoamiin muunlaisiin tietoihin – antavat ymmärtää, että myös kulttuurissa ja kirjallisuudessa piilevät ja pitkälle vaikuttavat tekijät on otettava huomioon tutkittaessa itsemurhaa. Kirjallisuuden itsemurhakuvaukset yhdistävät useampiaakin näkökulmia. Niistä filosofinen, moraalinen, psykologinen, psykiatrinen, sosiologinen ja kielellinen lähestymisaspekti ovat silmäänpiistäviä. Kirjallisen itsemurhakuvausten moni-ilmeisyys vastaa suisidologian disiplinaarista rajoittamattomuutta, mikä on yhteydessä sen perinnesidonnaisuuteen. Tietysti mikä tahansa itsemurhaa käsittelevä teksti – joko taiteen tai tieteen raameissa tai arkipäivän tilanteessa – kertoo saman tien myös niistä perinteistä, joiden hengessä teksti on syntynyt, mutta kirjallisuuden osalta perinteiden huomioonottaminen tarjoaa luotettavan mahdollisuuden verrata eri kirjallisuuksien (mm. Suomen ja Unkarin) itsemurhakuvauksia toisiinsa.

3.1. Itsemurhat ovat luokiteltavissa. Durkheimin lähes 100-vuotias, tänäänkin käyttökelpoinen luokittelu perustuu yksilön ja yhteisön suhteeseen. Siinä on kaksi ulottuvuutta: integraatio ja regulaatio. Näiden ääripäissä poikkeamia keskimäärästä on neljä: liikaa

tai liian vähän integraatiota sekä liikaa tai liian vähän regulaatiota. Näin voidaan puhua anomisesta, altruistisesta, egoistisesta ja fatalistisesta itsemurhasta sekä myös sekatyypeistä: egoistis-anomisesta, egoistis-altruistisesta ja altruistis-anomisesta itsemurhasta.

Kirjallisuudesta (kuvaamisaspektien moninaisuudesta johtuen) löytyy harvoin puhtaita tyyppejä. *Kalevalassa* Kullervon ja Sillanpään *Silja*-romaanissa Teliniemen itsemurhaa voidaan pitää fatalistisena. Yhteisön säätämät lait ja säännöt – liikaa regulaatiota – eivät anna kummallekaan persoonallista vapautta tai liikkumavaraa. He eivät pysty toteuttamaan päämääriään tai unelmiaan eivätkä sovittamaan syntejään. Margit Kaffkan romaanissa *Mária évei* (1912) ja Runar Schildtin novellissa *Zoja* (1920) nimihenkilön itsemurha on kuvattu egoistiseksi. Kummallakaan naisella ei ole merkittäviä siteitä yhteisöön, jossa he elävät: Máriasta on liian varhain tullut moderni tai sellaiseksi pyrkivä nainen, *Zoja* on Venäjän loistoympyröistä Suomen yksinkertaisuuteen pudonnut muukalainen. Juurettomuus estää heitä molempia katsomasta itsensä ulkopuolelle. *Kalevalassa* Väinämöisen vapaaehtoista lähtöä (matkalle, jonka päässä kuolema odottaa häntä) sekä Ferenc Sántan novellissa *Sokan voldtunk* vaarin lähtöä myrkkyluolaan voidaan pitää altruistisena itsemurhana. Päämäärät – kansan ja perheen tulevaisuus –, joiden eteen he eivät enää kykene tekemään mitään, ovat heidän elämänsä ulkopuolella. Useiden Zsigmond Móriczin romaanihenkilöiden itsemurhaa voidaan pitää anomisena. He ovat yhteisöstään vieraantuneita, koska suhde siihen on katkennut tai häiriintynyt. He ovat jollain tavalla kasvaneet ympäristönsä yli, siksi se ei höltyneine normeineen pysty säännöstelemään heidän tarpeitaan ja pyrkimyksiään. Runar Schildtin novellissa *Hemkomsten* (1919) kuvattua äidin selittämätöntä kuolemaa pidän vapaaehtoisena, siis itsemurhana. Siitä löytyy anomisten piirteiden lisäksi myös altruistisia: omalla kuolemallaan Prinsaksen Mari estää poikiaan murhaamasta toisiaan. Hän uhrautuu perheen eheyden puolesta. Kosztolányin romaanissa *Aranysárkány* (1924) opettaja Antal Novákin itsemurha on anominen, mutta siihen sisältyy myös egoistisia piirteitä. Novák tietää asettaneensa päämääränsä liian korkealle, mutta hän ei halua tinkiä niistä. Hän näkee, että elämä voi elää vain väkivaltaisesti ja siksi hän kieltäytyy siitä kohdistamalla väkivallan itseensä.

Voidaan sanoa, että Suomessa on välttytty altruismin piiriin kuuluvilta itsemurhilta. Runeberg kuvaa sellaisia lämpimästi ja ymmär-

täväisesti, silti altruistiset itsemurhat eivät ole tyypillisiä suomalaisia itsemurhatapauksia. Sen sijaan fatalistisia itsemurhia löytyy enemmän Suomen kuin Unkarin itsemurhahistoriasta sekä kulttuurista ja kirjallisuudesta. Kohtalon ja maailman armoille jääneitä kulttuuri- ja kirjallisuushahmoja löytyy vähemmän Unkarista. Esim. insesti itsemurhaan johtavana syynä (useimmiten veljen ja sisaren rakkaus traagisena erehdyksenä) puuttuu Unkarin kulttuurista ja kirjallisuudesta. Suomessakin se kuuluu ainoastaan balladien vanhimpiin kerrostumiin tai niiden uudempiin sovellutuksiin. Ks. esim. *Tuurikkaisen runo*, *Kalevalan Kullervo* -episodi, *Tores döttrar i vänge* jne.

3.2. On puhuttu impulsiivisesta, apaattisesta, itseään alentavasta ja hedonisesta itsemurhasta (ks. Thomas E. Hillin luokittelu Scheidmanin siteeramana. Scheidman 1985, 28). Tätä tyyppijakoa voidaan käyttää kiinnitettäessä huomiota kirjailijan moraaliseen vakaumukseen. Vaikka hyvät kirjailijat yrittävät välttää turhaa moralisointia, he kuitenkin jollain tavoin lausuvat mielipiteensä itsemurhasta ja sen oikeutuksesta. Kielteistä asennetta siihen on pidetty luonnollisena (Euroopassa kristinuskon painostuksesta virallisestikin 550–560 luvulta lähtien). Haluttaessa puolustaa sitä on vedottu melisairautteen tai hetkelliseen mielenhäiriöön. Impulsiivisen, siis yhtäkkisen, odottamattoman itsemurhan tavantakainen esiintyminen kirjallisuudessa lienee yhteydessä tähän käsitykseen. Lisäksi sellaisen tapahtuessa on helpompi välttää vastuu. Vodicskan itsemurha Margit Kaffkan romaanissa *Színék és évek* (1912) on tällainen. Itsemurhan luonnehtiminen impulsiiviseksi ei sulje pois sen psykologisesti uskottavaa kuvaamista. Esim. Vodicskan poikkeava käytös (vaalitapion jälkeen hän yllättää vaimonsa nälkäisyydellään) kielii hänen aikeestaan. Se vastaa psykologiasta tuttua ”cry for help” -ilmiötä eli hätähuutoa. Tietysti äkkinäinenkin itsemurha voi vedota ympäristön vastuuntuntoon. Asetetaan kysymyksiä: mitä olisi pitänyt tehdä toisin tai jättää tekemättä? Vodicskan vaimo Magdolnakin miettii ja empii, rakastiko hän miestänsä riittävän paljon vai ajoiko tätä tuhramaisuuteen, tuhlailuun, epävarmoihin liikeyrityksiin sekä hakemaan virkaa, johon miehen kyvyt eivät riittäneet. Hän tunnustaa itselleen, että muutama lause olisi saanut miehen vakuuttuneeksi siitä, että virheet olivat korjattavissa eikä maailma romahtanut siihen, että varamaaherran paikka jäi saavuttamatta.

Apaattisen itsemurhan kuvaus antaa kirjailijalle mahdollisuuden perehtyä itsemurhaan päätyvään prosessiin. Itsemurha on aina yksilön teko (Gordionin solmun avaaminen miekaniskulla), mutta sillä vedotaan muihin – milloin toiseen yksilöön, milloin kokonaiseen yhteisöön. Apaattista itsemurhaa kuvatessaan kirjailija luo valoa yksilön sielunelämän syöväreihin, yksilön ja ympäristön yhteentörmäykseen, yksilön kasvavaan yksinäisyyteen ja kaikin tavoin kapeenevaan tietoisuuteen. Schildtin *Zoja* -novellin nimihenkilön itsemurha on apaattinen: Zoja menettää kaiken kiinnostuksensa ulkomaailmaan ja kääntyy sisäänpäin. Novellin loppulauseet kertovat, että ”hän ei katsonut kehenkään heistä, ei isään, ei äitiin, ei veljeen, ei niinkään pelosta että kävisi heikoksi ja paljaistaisi itsensä, vaan pikemminkin siksi ettei tuo ollut se näky, jonka hän halusi viedä mukanaan.” Tyhjennettyään morfiinipullon ”hän antoi sen pudota, tarttui peiliin molemmin käsiin ja painoi huulensa peilikuvan huulia vasten”. Móriczin romaanissa *Forró mezők* (1929) Vilman, Sillanpään romaanissa *Ihmiselon ihamuus ja kurjuus* (1945) Annan ja Margit Kaffkan romaanissa *Mária évei* (1912) nimihenkilön itsemurhaa voidaan pitää apaattisena.

Móriczin proosateosten itsemurhan tehneistä romaanihenkilöistä löytyy hedonistisia piirteitä. Heidän tragediansa johtuu siitä, että he ovat aikaansa edellä, suuriin tehtäviin syntyneitä yksilöitä, mutta heillä ei ole riittävästi voimaa, ja ympäristö vetää heidät alas. Heidän itsemurhansa on samalla pakoa.

Itsemurhaa itsekin suunnitelleet (myöhemmin itsemurhan tehneet) tai sitä mielessään pitkään hautoneet kirjailijat kuvaavat muita useammin itseään alentavia itsemurhia. Joel Lehtosen *Rakastunut rampa* -romaanin (1922) päähenkilön sekä László Cholnokyn ja pienemmässä määrin Kosztolányin romaani- ja novellihenkilöiden itsemurhat esiintyvät negatiivisessä valaistuksessa. Ikään kuin kirjailija antaisi ymmärtää, että itsemurha ei ole koskaan ratkaisu, se loukkaa aina enemmän tai vähemmän sitä yhteisöä, jonka jäsen päättää kuolla oman käden kautta. Todelliset ja aidot omantunnon kivut heijastunevat näissä kuvauksissa. Schildt kätki itsemurha-ajatuksensa epäsuoriin viittauksiin. Degradoinnin merkkejä löytyy Zojan fantasiakuvista, joissa hänet esim. raiskataan. Omaa persoonaa kohtaan käännetty aggressio vastaa Ringelin (v. 1949) selvittämän presuisidaalisen syndrooman toista vaihetta.

3.3. Luokitteluyrityksiä on useita muitakin, mutta ne eivät anna lisätietoja tai lisänäkökulmia. Esim. Jean Baechler (*Suicides*, 1979) erottaa itsemurhatyypit toisistaan pakona, aggressiona, uhrautumisena ja peliratkaisuna (esim. venäläinen ruletti). Näissä syyt ja seuraukset sekoittuvat toisiinsa: niitä voi lähestyä yhtä hyvin Durkheimin jakoa käyttäen. Schneidmanin aikaisempi (v. 1968) jako (intra-, interpersoonallisiin ja sosiaalsiin itsemurhiin) on epäselvä. Viimeksi mainitulla tarkoitetaan sitä, että yksilö ei enää tunne kuuluvansa sukupolvien ketjuun vaan luulee pudonneensa siitä lopullisesti pois. Sen lisäksi, että näitäkin voisi pitää interpersoonallisina itsemurhina, ei ole syytä puhua puhtaasti intra- tai interpersoonallisista itsemurhista, koska itsemurha on aina yksilön tekemä, mutta aina suhteessa toiseen tai toisiin ihmisiin. On kuitenkin syytä mainita, että 1920-luvun Suomen ja Unkarin proosassa itsemurha kuvataan enemmän yksilön kannalta, mutta ei koskaan ilman yhteyttä ympäristöön. (Asiaa kannattaisi tutkia myös siitä näkökulmasta, onko itsemurhakuvausten lisääntyminen merkki siitä, että usko yksilön kaikkivoipaisuuteen on jo hiipumassa pois. Aihe- ja ongelmapiiri on liitettävissä modernismin muutoksiin.)

4.1. Tutkijat ovat jo kauan yrittäneet nimetä eri itsemurhatyyppejä yhdistävät piirteet. Shneidmanin mukaan (Shneidman 1985, 119–158) ne ovat seuraavat:

- 1) yhteinen syy: ratkaisun etsiminen;
- 2) yhteinen päämäärä: tajunnan päätyminen;
- 3) yhteinen ärsyke: kestämaton henkinen kipu;
- 4) yhteinen stressitekijä: frustraatio eli hylätty psykologinen tarve;
- 5) yhteinen emotio: epätoivo ja avuttomuus;
- 6) yhteinen sisäinen asenne: ambivalenssi;
- 7) yhteinen kognitiivinen tila: kaventuneisuus;
- 8) yhteinen motiivi: pako;
- 9) yhteinen interpersoonallinen akti: aikomuksen ilmoittaminen;
- 10) yhteinen ilmenemismuoto: ratkaisumallien kiinteä, joskus jopa elinikäinen läsnäolo.

Valitsemani kirjailijat antavat psykologisestikin uskottavan kuvan itsemurhaan päätyneistä henkilöistä. He lähestyvät itsemurhakriisiä hätkähdyttävän suurella asiantuntemuksella. Tietysti va-

paahtoisen kuoleman valinneiden Cholnokyn, Lehtosen ja Schildtin tapauksessa on syytä uskoa, että he toivat esille omiakin kriisejään. Itsemurhaa toistuvasti yrittäneen ja siinä lopulta (v. 1925) onnistuneen vaimon kanssa eläneen ja kamppailleen Móriczinkaan ei tarvinnut hakea kokemuksia ja elämyksiä kaukaa. Sen sijaan Kosztolányin, Järnefeltin ja Sillanpään kohdalla itsemurhakuvausten totuudenmukaisuudesta on kiittäminen heidän oppineisuuttaan ja eläytymiskykyään.

Ottakaamme esimerkiksi Kosztolányin romaani *Aranysárkány*. Sen päähenkilö, opettaja Antal Novák, on arvokas ja lämminsydäminen ihminen. Reput saaneet abiturientit hakkaavat hänet vereslihalle. Lisäksi tytärtkin pettää hänen odotuksensa ja jättää hänet yksin. Novákin ympäristöstä pikkukaupungissa kukaan ei voi auttaa häntä, koska jokainen haluaa pikemminkin kostaa kuin selvittää tilanteen. Novák ei tee kompromissia häpeän kanssa eikä tingi ihanteistaan. Hän valitsee kuoleman. Hänen ratkaisunsa rakentuu epäonnistumiselle. Oman mittapuunsa mukaan Novák kärsi tappion – menneinä vuosina aviomiehenä, tapahtumien aikaan isänä ja opettajana. Vaikka hän ymmärtää nuorisoa muita paremmin ja lähestyy omaa lastaan ja oppilaitaan selvällä järjellä ja viisauden hallitsemalla hyvyydellä, juuri oma lapsi ja osa omista oppilaista nöyryyttävät häntä pahasti. Novák ei löydä selitystä eikä voi murtautua ulos piinaympyrästä, siksi hän päättää lakata ajattelemasta koko ongelmaa – ampumalla itsensä. Novákin kipu on kestämaton, koska sille ei näy loppua. Moninkertaisen frustraation vaivaamana Novák tulee epätoivoiseksi ja avuttomaksi: hän ei tiedä, mitä pitäisi tehdä. Hän on selvillä pahoinpitelijöittensä henkilöllisyydestä, mutta ei anna heitä ilmi. Hänen suhteensa heihin on ambivalentti. Häntä hakanneista oppilaista Novákia kiinnostaa eniten Vili. Poika on hänen omalta luokaltaan. Hän halusi jopa auttaa Viliä ylioppilaskirjoitusten suorittamisessa. Vili ymmärsi senkin väärin.

Elämänsä loppuvaiheessa Novák valmistautuu Vilin kohtaamiseen. Hän haluaa näytellä milloin kostonhimoista, milloin anteeksi-antavaa suurta opettajaa. Kumpikaan suunnitelma ei toteudu. Hän lähtee liian myöhään – poika on jo lomamatkalla –, ja hän tapaa enää vain Vilin isän, vanhahkon ja mitättömän pikkukauppiaan, josta ei ole vastaväittäjäksi. Novákin ajatusmaailma kapenee kape-nemistaan. Lukukauden loputtua hänellä on liian paljon aikaa keskittyä traumaansa. Edessä on pitkä kesäloma; jota hän ei enää voi

viettää tyttärensä kanssa: tytär on karannut erään Novákin oppilaan kanssa. Syyslukukausi on vielä liian kaukana: siitä ei voi ammentaa toivoa. Novák itse asiassa pakenee normaalia ratkaisua. Hän ei anna Viliä eikä Vilin kavereita poliisin käsiin muttei pakota Viliä myöskään omille puheilleen voidakseen joko rangaista tai antaa anteeksi. Novák ilmaisee itsemurha-aikomuksensa, joskin hyvin peitetysti. Hän kutsuu vain hautajaisiin perehtyneen serkkunsa taloudenhoitajaksi. Mustiin pukeutuneen serkun nöyrä olemus ennustaa epäonnea. Samoin viimeisenä päivänään Novákin harmonilla soittamat joulu- ja pääsiäisvirret (*Enkeli taivaan* ja *Kristus on noussut ylös*) kertovat syntymästä ja kuolemasta ja antavat siten ymmärtää, että Novákin elämä on lopussa. Ratkaisumallikin on edessä koko ajan: romaani alkaa pistoolinlaukauksella, jolla tosin lähetetään vain kilpajuoksijat liikkeelle. Myöhemmin opettajakollega Fóris antaa pistoolin Novákille itsepuolustusvälineeksi. Mutta Novák on vihainen itselleen eikä suinkaan niille, jotka elävät elämää joko intohimoisesti tai väkivaltaisesti. Siksi hän kääntää pistoolin itseään kohti.

4.2. Itsemurhaa edeltävän henkisen tilan kuvauksesta löytyy helposti Ringelin jo v. 1949 luonnehtima kolmivaiheinen ns. presuisidaalinen syndrooma. Se on persoonallisuudesta tai sen aikaisemmista tunnetiloista riippumaton entiteetti. Kyseessä on ”final common patway” eli erilaisista psykologisista syistä ja persoonallisuustiloista organisoituvan itsetuhoprosessin viimeinen etappi.

Sen ensimmäiselle vaiheelle tyypillinen dynaaminen kaikutuminen tarkoittaa sitä, että

- apperseption ja assosiaation juoksu muuttuu hyvin jäykäksi;
- vakiintuneet käytöskaaavat toistuvat;
- tunne-elämä supistuu;
- tietyt psykologiset mekanismit, etenkin ahdistuksen torjunta supistuvat;
- ihmissuhteet kutistuvat henkilön devalvoidessa ja redusoidessa niitä;
- henkilökohtainen arvomaailma kaventuu ja devalvoituu.

Toisessa vaiheessa frustraatiosta kärsivän henkilön kiihtyneisyys kasvaa kovaa vauhtia, mutta aggressio on samalla suuressa määrin estetty ja se kääntyy omaa persoonaa vastaan, koska

– henkilö on itselleen vihainen ja itseensä tyytymätön, koska hän itse on syyppää tilanteeseen tai yksinkertaisesti siitä syystä, että hän ei kykene ratkaisemaan ongelmiaan;

– frustraatio koskee henkilöä ambivalenteissa ihmissuhteissa: Näin positiiviset tunteet estävät häntä kääntämästä aggressiotaan muita vastaan;

– henkilön eristäytyminen voi olla niin suuri, ettei enää löydy kehtään, josta tulisi hänen aggressionsa kohde. ”Kuolemanrauha” voi esiintyä erikoisena signaalina: henkilö tietää jo itsemurhan ajan, paikan ja tavan.

Jo Freud piti itsemurhaa 180 asteella käänteisenä murhana. Meninger luonnehti ongelmaa samoin: ensin henkilö haluaa murhata jonkun, sitten hän haluaa tulla murhatuksi, lopulta hän haluaa kuolla (wish to kill – wish to be killed – wish to die).

Kolmannessa vaiheessa ulkomaailmasta poisvedetyt energiat valloittavat fantasiamaailman. Henkilö pohtii ongelmiaan aistillisen havainollisesti kuvitellen miten hänen ja hänet hylänneiden käy. Hän saattaa nähdä itsensä paareilla tai ruumisarkussa, ympärillä itkeviä ja syyllisyyttä potevia sukulaisia, ystäviä jne.

Nykyään korostetaan, että itsemurhaa mielessään hautova henkilö ei halua kuolla vaan elää toisin. Siitä johtuen kukaan itsemurhakandidaateista ei jätä ilmaisematta aikomustaan. Toisin sanoen aina kuuluu ”cry for help” eli avun- tai hätähuuto. Missä muodossa – suoraan vaiko hyvinkin peitetysti – se on jo eri asia.

Lukuisia itsemurhan sisältäviä kaunokirjallisia teoksia lukeneena uskallan väittää, että itsetuhosta suhteellisen johdonmukaisesti kieltäytyvät kirjailijat kuvaavat presuisidaalista syndroomaa elämästä vapaaehtoisesti poistuneita köyhemmin. Sen sijaan esim. Schildtin novelli *Zoja* kävisi jopa oppikirjaksi. Novelli alkaa kielto-sanalla. Meerwolff ei kysynyt Zojalta mitään, nainen vastaa itselleen. Hän on jo eristäytymässä ulkomaailmasta. Hän ajattelee yhä enemmän kuolemaa ”antaen itsensä vajota kuin hukkuva autioon tyhjiyteen”. Hänestä tuntuu siltä, että kuolinilmoitukset ovat alkaneet etsiä häntä. Hän sanoo useampaankin otteeseen milloin veljelleen, milloin perhetuttavalle, Meerwolffille, että ”ei voi elää tällä tavalla... Kun kaikki on myyty, on pakko kuolla”. Zojan käyttäytyminen muuttuu pelottavan kaavamaiseksi. Hänelle tulee esim. tavaksi käydä päivittäin vanhalla venäläisellä hautausmaalla. (Lieneekö pelkkä sattuma, että Gyula Juhászilla, vapaaehtoisen kuoleman

valinneella runoilijalla, oli tapana elämänsä lopulla kävellä melkein joka päivä hautausmaalla? Samoin Schildt oli kiintynyt esim. iso-äitinsä hautaan. Hän näytti sen vaimolleen heti häiden jälkeen mutta kävi yksinkin katsomassa sitä – myös lähestyessään elämänsä loppua. Ks. Castrén 1927, 9, 378.)

Schildtin kuvaus on todella hätkähdyttävän tarkka aina pienimpiä yksityiskohtia myöten. Kun ”Zoja ryhtyi ottamaan selvää yhdestä Meerwolffin kirjoista, hän lojui jalat hameen alle taivutettuina ja siveleli vapaalla kädellään taukoamatta toista polveaan. Edestakaisin, lakkaamatta. Jos sitä katsoi, tuli väkisinkin hermostuneeksi.” Schildt palaa polven sivelemiseen myöhemminkin.

Zojan liikkuma-alue on hyvin rajoitettu. Koko perhe pakeni Venäjältä vallankumouksen jaloista. Vähäisten varojen huetessa uhkaavasti he muuttivat maaseudulle pikkukaupunkiin. Näin heillä ei enää ollut yhteyksiä muihin emigrantteihin eikä heidän tehnyt mieli tutustua paikalliseen väestöönkään. (Novellissa ei puhuta kielivaikeuksista, joskin niitä kaiketi on molemmin puolin. Muukalaisuus käy ilmi sanomattakin.) Zoja ei pysty mukautumaan muuttuneisiin oloihin eikä solmimaan syvempää suhdetta ihmisiin, joita hän halveksii entisestä – tosin jo menetetyistä – korkeasta asemastaan johtuen. Esim. hän ei halua nähdä mitään hyvää Meerwolffissa. Hän ei halua rakastua vaan olla turvassa jonkun rikkaan miehen rinnalla. Toisin sanoen hän devalvoi itseään harkitessaan itsensä myymistä. Novellin alussa Zoja huutaa Meerwolffille päin naamaa inhoavansa tätä. Zoja haluaa tehdä jotakin sopimatonta saattakseen miehen häpeään. Myöhemmin Zoja vierantuu koko perheestään katkaisemalla välit heihin näkyvästi. ”Juria hän ei halunut nähdä, hänet oli valannut järjetön vastenmielisyys tätä kohtaan; äidin läheisyys piinasi, koska hänellä ei enää ollut mitään puhumista tämän kanssa. Kaikki keskusteluaiheet oli hänestä ammennettu tyhjiin, kaikki oli setvitty loppuun, puitu, vailla tarkoitusta.”

Zoja tuntee itsensä tarpeettomaksi ja oivaltaa esim. ”että hänen äkillisestä puuhakkudestaan oli tullut enemmän haittaa kuin hyötyä”. Zojan viimeinen teko – oman peilikuvan suuteleminen – kielii narsistisesta loukkaantuneisuudesta – Minän epäonnistumisesta. Zoja pohtii mahdollisuuksiaan (naimakauppa alempiarvoisen miehen kanssa, maksettuna naisena olemisen, morfiinin käyttö), ja tekee johtopäätöksen, jonka mukaan hänen on hylättävä ne, koska mikään niistä ei turvaa hänen psykoseksuaalista identiteettiään eikä

omaa intersoonallista arvoaan. Näin Zoja pakenee mahdottomaksi leimamaansa elämäntilannetta säilyttääkseen Minänsä. Viimeisellä kävelyllään hän katselee erästä hautaa, jonka ylle on rakennettu kappeli. Siinä lepää Tatjana Sergejevna Silikova. Zoja tuntee ”yhä voimistuvan virran oman sydämensä ja näiden murenevien muurien välillä.” Zoja tietää 19-vuotiaan Tatjanan olleen kaunis ja hänen ruumiinsa olevan kätkeytyneenä vieraan maan multa. Tätäkin esikuvaa seuraten hän päättää kuolla oman käden kautta eli vetäytyä lopullisesti ja täydellisesti itseensä.

Zoja on suuttunut perheelleen, silti äiti, isä, veli tai häntä aikoi-
naan hoitanut vanha muori eivät sovi vihollisiksi ja Meerwolffkin
vetäytyy oman kuoreensa. Zojan aggressio kääntyy miltei luonnolli-
sesti häntä itseään vastaan. Ensin Zoja fantasioi siitä, että hänet rais-
kataan pienenä annamilaisena prinsessana, sitten hän kuvittelee
taistelevansa ”uloimmilla taistelulinjoilla täydessä univormussa, ase
kädessä... Hän koki villin himon pistää, lyödä, tappaa... Hän koki
myös tuskan, mielettömän kärventävän kivun, hänen ruuminsa kä-
pertyi kokoon terävien nikkelinuolien lävistämänä, kuumien teräs-
sirpaleiden raatelemana. Niin mitä pitemmälle aamua kohden tämä
mieletön yö kallistui, sen järkähtämättömämpi tämä loppu hänelle
oli; mikään ei voinut sitä syrjäyttää. Hän kaatuisi, apua ei ollut, ei
paluuta, hänen köyhä elämänsä sammui kuin suojaaton kynttilä
myrskyssä.”

En saa tietenkään vetää pitkälle meneviä johtopäätöksiä fiktion ja
todellisuuden, nimenoman teoksen ja sen kirjailijan elämän
suhteesta, mutta silti en voi olla ajattelematta, että tämä lähes täy-
dellisesti onnistunut kuva presuisidaalisesta syndroomasta onkin
Schildtin avunhuutoja. Se on hyvin peitelty, jopa monessa mielessä
nurin käännetty (itsemurhan tekevä henkilö on nainen). Schildtin
elämän ja hänen tuotantonsa välillä on kuitenkin yhtäläisyyksiä.
Esim. Zojan venäläisyys ja pakolaisuus vastaavat Schildtin muuka-
laisuudentunnetta. Mm. Göran Schildt korosti, että ”ensimmäisen
maailmansodan jälkeen vastasyntyneen tasavallan Suomen ruotsa-
laiset havaitsivat menettäneensä aseman, joka heillä Suomen koko
kulttuurielämän haltijoina oli ollut.” Selittäessään isänsä ”kirjailija-
työn kehityslinjaa eli vastuullisuuden tai oikeammin sanoen syylli-
syydentunnon kasvua” Göran Schildt lähtee siitä ”heikkouden, avut-
tomuuden ja muukalaisuuden tunteesta, joka lienee osaksi ollut pe-
rinnäinen tekijä hänen psyykessään, osaksi eristyneisyyden ja hänen

lapsuuttaan raskauttaneiden sosiaalisten kompleksien tulos”. (Göran Schildt 1964, 21, 71–72)

On kiinnitettävä huomiota aggression ja itsetuhon selvään yhteyteen Schildtin teoksissa. Ks. *Hemkomsten, Aapo, Galgmannen*. Sitä voidaan tutkia erikseen eri novelleissa mutta myös niiden muodostamassa romaanintapaisessa kokonaisuudessa. Näin saataneen yhtenäisempi kuva aggression taakse kätkeytyneistä itsetuhon oireista tai aggression kääntymisestä itsetuhoksi.

5. Itsemurhaa pikemminkin moraalis- filosofisena kuin omana henkilökohtaisena ongelmanaan käsittelevät kirjailijat luovat enemmän valoa syy-yhteyksiin. He näkevät ja antavat itsemurhaan johtavan kriisiprosessin näkyä laajemmissa puitteissa. He yrittävät vastata kipeään ”miksi”-kysymykseen yhdistämällä Durkheimista lähtien käytetyt sosiologiset näkökulmat ja yksilön henkistä romahdusta koskevat huomautukset. Móriczin, Järnefeltin, Sillanpään ja pääosaltaan myös Kosztolányin tuotannossa lähestymistapa tuntuu olevan ulkopuolisempi ja siksi jollain tavalla rauhallisempi. Tietysti tutkijan on oltava mahdollisimman varovainen, sillä tällä aluella ei voi järjestää sokkotreffejä. Schildtin, Lehtosen ja Cholnokin tiedetään tehneen itsemurhan, siksi kukaan tuskin ryhtyy täysin ennakkoluulottomasti tutkimaan heidän teoksiaan – etenkin itsemurhaa kuvaavia. Kuka uskaltaa toisaalta väittää, että Järnefelt, Sillanpää, Kosztolányi ja Móricz eivät koskaan harkinneet vapaaehtoista kuolemaa? Yleensäkin uskotaan, että jokainen ihminen harkitsee vapaaehtoista kuolemaa jossain vaiheessa elämää.

Itsemurhaan päättyvää devianttia eli poikkeavaa käytöstä on selitetty sekä mikro- että makrotasolla. Mikrotasolla on etsitty vastausta siihen, miksi yksilö käyttäytyy poikkeavalla tavalla. On viitattu

- lapsuusajan sosialisointiin häiriöihin;
- aikuisiän stressitilanteeseen, jota yksilö ei pysty ratkaisemaan;
- mikrokulttuurin vaikutuksiin, lähinnä mallien jatkuvaan läsnäoloon tai niiden antamiseen. Makrotasolla on korostettu, että yhteisön kulttuurinormit ja arvot edesauttavat poikkeavaa käytöstä – poikkeavana reagoitina ongelmiin ja stressitilanteisiin. Unkarin historia tarjoaa yllin kyllin esimerkkejä, joista jokainen koululainen jopa ala-asteella voi päätellä, että tietyissä oloissa itsemurha tietää arvokkuutta, että itsemurha on hyväksyttävissä, että sitä pidetään ihmisen oikeuksiin kuuluvana. Sitä voidaan jopa odottaa tai melkein

vaatia. Esim. itsemurhan tehnyttä István Széchenyiä pidetään edelleen – Kossuthin sanoin – ”suurimpana unkarilaisena”, junan alle heittäytyneen Attila Józsefin sanotaan kieltäytyneen itsemurhallaan älynsä pimenemisestä (hän poti mielisairautta).

Mainittakoon, että raskas juoppous ja humalatila esiintyvät usein positiivisessa valossa, samoin mielisairaudet ja huumeongelmat niin yläkulttuurissa kuin kansanperinteessäkin. Ks. Vörösmartyn runo *Vén cigány*, Móriczin ja Kaffkan rappeutunutta keskiaatelista kuvaavat teokset, joissa on myös pientä myötätuntoa, Csáthin morfinismin tuhoama kirjailijanura, kansakunnan kovaa onnea korostavat tai sitä ennustavat runot, kuten Kölcseyn *Himnusz* ja Vörösmartyn *Szózat* – Suomessa Hugo Simberg, Aleksis Kivi, Pentti Saarikoski jne. (aiheesta ks. Kézdy 1990, 1991).

Uudemmat makrotason tutkimukset etsivät poikkeavuuden syitä yksilön vieraantumisesta ja anomiaasta (Durkheimin termiä elvyttäen). Ihminen tuntee itsensä hylätyksi, koska

- hänellä ei ole varsinaista yhteyttä todellisuuteen eikä valtaa vaikuttaa siihen;
- yksilöllä ja yhteisöllä ei ole yhteisiä arvoja;
- vastuu on evätty yksilöltä (täytyy vain painaa nappia);
- frustraatio ja epätoivo ovat vallanneet yksilön;
- tulevaisuus näyttää toivottoman arvottomalta;
- ilo puuttuu arkipäivän rutiineista;
- yksilö on korvattavissa.

Toisin sanoen vieraantuneen yksilön elämä tuntuu tarpeettomalta, tulevaisuus on epävarma, yksilö ei voi vaikuttaa omaan kohtaloonsa (ei edes käytännön ongelmiin), eikä yksilö saa tai ei tunne yhteyttä muihin ihmisiin.

Anomia tarkoittaa normien heikkenemistä. Yhteisön normien heikettyä yksilön aikomukset (aspiraatiot) tulevat vähemmän kontrolloiduksi: ne kasvavat yli täytettävyyden, toteutettavuuden rajojen. Samalla yksilö muuttuu epävarmemmaksi eikä hän enää tiedä, mikä on hyvää, mikä pahaa – mikä oikein ja mikä väärin. Voidaan puhua yhteiskunnan desintegraatiosta tai desorganisaatiosta eli yhteisön arvo- ja normisysteemin romahduksesta, jonka seurauksena syntyy deviantteja käytöstapoja eli konkreettisesti: perhe- ja naapurisiteet höltyvät. Anomisella yksilöllä ei enää ole omia mittapuita eikä omia moraalijuuria. Hänellä on vain sekavia vaatimuksia, joilla ei ole yhteyttä jatkuvuuteen, yhteisöön eikä näihin liittyviin velvolli-

suuksiin. Yksilö on kiinnostunut enää vain itsestään eikä kannan vastuuta kenestäkään. Hän pilkkaa muiden arvoja uskoen vain negaation filosofiaan.

R. Dahrendorf (v. 1979) puhuu elämän mahdollisuuksista, jotka syntyvät optioista eli valitettavista vaihtoehtoista ja ligatuureista eli siteistä isänmaahan, esi-isiin, yhteisöön, kirkkoon jne. Optiot painottavat toiminnan päämääriä ja horisonttia, ligatuurit taas järkevyyttä ja sidonnaisuutta. Ligatuurit ilman optiota tietävät alitumista, optiot ilman ligatuureja eivät ole minkään arvoisia. Toisen puolen vahvistuminen ei tiedä välttämättä toisen puolen kutistumista. ”Hyvä” yhteiskunta olisi liberaalinen ilman negatiivisia vapauksia, arvovaltastruktuuri ilman autoritarismia, sellainen systeemi, joka ei olisi lakien ja järjestyshysterian hallitsema, vaan sellainen maailma, jossa valittavat mahdollisuudet merkitsevät enemmän kuin vaatimukset eivätkä sitoumukset rajoittaa yksilön itsensä toteuttamista. (Ks. Dahrendorfin teoria Andorkan siteeramana. Andorka 1994, 48–50.)

Itsemurhaan johtavan poikkeavuuden tutkijoiden luonnehtimat ominaisuudet ovat kerättävissä niin Kosztolányin, Móriczin, Järnefeltin ja Sillanpään kuin (tosin toisella tavoin painottuneina) myös Cholnokyn, Lehtosen ja Schildtin teoksista. Mitä tulee mikrotason selityksiin, esim. Lehtosen romaanissa *Rakastunut rampa* Sakris Kukkelman syyttää äitiään kurjasta elämästään: ”juuri äiti antoi hänelle elämän julmimman kuorman... tuon kyttyrän selkään ja väänntyneet, kipeät jalat. Vioitti selkärangan... Köyhää ja surkea oli siellä tosin elämä. mutta silti: äidin olisi kuitenkin pitänyt... rakastaa Sakrista!... Tietää, että hän oli äiti!” Vääristyneet ja rikkoutuneet välit äidin kanssa määräävät ramman ihmisen suhteet muihinkin naisiin ja naisten vastuussa oleviin asioihin, esim. äitiyteen yleensä ja lapsiin: ”jos menet naisen luokse, niin älä unohda ottaa ruoskaasi, sanoo Nietseske-kirja (Nietzsche), murisee Sakris yksinään”, koska ”paha... kuin naiset kaikki.” Samalla hän ”kaipaa naista, puhdasta ja uskollista”. Juuri tämä ambivalentti tapa suhtautua naisiin tekee Sakris Kukkelmanin haavoittuvaiseksi ja estää häntä arvioimasta Nelmaa asiallisesti. Hän odottaa liikaa ja tuleekin petetyksi. ”Hän oli onnellinen ja onneton samalla: onnellinen, että Nelma oli hänellä ollut, ja onneton, että häneltä oli mennyt Nelma, hänen ainoa ilonsa” – lukee romaanin lopussa.

Myös Schildtin novellissa *Zoja* on kiinnitetty huomiota äitisuhteeseen. Sen lisäksi että lyhyen ohimenevän innostuksen jälkeen Zoja ei pysty rakentamaan normaalisti toimivaa yhteyttä äitiinsä, on muistettava, ettei se ollut alun perinkään täydellinen: ei äiti vaan imettäjä hoiti häntä lapsena. Tietenkään 18 vuoden jälkeen imettäjän ja Zojan suhde ei enää ole elinvoimainen eikä suojele Zojaa maanpaon oloissa.

Kosztolányin romaanissa *Aranysárkány* Novák kärsii epäilyksestä vaimonsa aviorikoksesta, mutta myös vaimon kuolemasta. Nämä kaksi ongelmaa ovat pahasti sotkeutuneet toisiinsa: vaimon kuoltua hän ei enää voi eikä haluakaan saada totuutta selville. Novákin suhde tyttärensä on häiriintynyt, koska tyttö valehtelee yhtämittaa. Miksi? Sitä Novák ei ymmärrä: useimmiten siihen ei näytä olevan mitään syytä. Tytön karkumatka on helppo liittää vaimon mahdolliseen petokseen. Siksi Novák ei suo tyttärelleen anteeksi eikä anna tälle mahdollisuutta palata kotiin tai edes selittää syytä. Vilin tekemä pahoinpitely koskee Novákiin vielä enemmän, koska se tuhoaa hänen suurperhehaaveensa, jota hän vertaili sisimmässään Kristuksen tehtävään. Petyttyään kerta toisensa jälkeen hän tulee vakuuttuneeksi siitä, että jos kerran Kristus valitsi ristikuoleman, hänkään ei saa välttyä tuholta.

Mikrotason häiriöt täydentyvät makrotason vaikeuksilla. Lehtosen romaanissa Sakris Kukkelman on henkisesti kieroutunut henkilö, joka haluaisi elää Nietzschen yli-ihmisen tapaan luottaen Venäjältä tulleeseen vallankumoukseen tai ainakin sentapaisiin yhteiskunnallisiin muutoksiin, jotka helpottaisivat elämää. Hän on suuttunut ympäristölleen sen kovuuden ja säälimättömyyden takia. Hän etsii ratkaisua muitakin köyhiä vaivaaviin ongelmiin tajuten laajempiakin syy-yhteyksiä. Ajatellen äitinsä huolimattomuutta hän toteaa, ettei heillä ollut ”maata edes sen verran, että he olisivat voineet pitää edes lehmän... Siksi oli äidinkin ehkä pakko olla kaikki päivät isän kanssa poissa kotoa... isännän töissä: maksamassa vuokransa monet viikot kestäväällä omalla orjuudellaan. Eikä sekään riittänyt: täytyi vielä käydä muuallakin urakoissa. Lapset silloin suljettiin torppaan lukon taakse... etteivät olisi päässeet ulos...” Näin rampa tuntee itsensä hylkiöksi, jolla ei ole vaikutusvaltaa mihinkään elämäntapahtumiin. Tulevaisuus ei lupaa mitään hyvää. Ehjät ja terveetkään eivät saa työtä. Sitten hän kuulee köyhien valtion olevan vielä huonompi kuin porvareiden. Hänen ihmissuhteensa menevät

rikki: entinen ystävä Bergmankin ilveilee naurahdellen hänelle: isännöitsijä rupeaa ilkeäksi nimittämällä häntä Sammakoksi, sitten ”hän uhkaa nostattaa seuraavana aamuna Sammakon vähäiset tavarat pihalle, taivasalle, ellei rampa silloin maksaisi vuokraansa.”

Zojan tapauksessa maanpako ”takaa”, ettei hänellä ja ympäristöllä ole yhteisiä arvoja. Hänen tulevaisuutensa on hämärän peitossa. Judenitshin offensiivin valuttua hiekkaan hänen on alistuttava siihen, ettei Venäjälle ole enää paluuta, kaikki rikkaus ja loisto, turvallisuus ja varmuus ovat mennyttä. Häntä ei ole opetettu muuttumaan ja mukautumaan, hän ei voi kuvitellakaan joskus tekevänsä työtä. Esim. ”pelkkä ajatus, että näkisi Zojan neula ja lanka käsissään on äidille ylipääsemätön vuori”. Luomistyö voisi pelastaa Zojan. (ks. Kézdi [1986] 1994, 14). Romaanissa sanotaankin hänen olevan lahjakas: ”Hän oli piirtänyt ja maalannut paljon, milloin omin päin, milloin – kun juuri se oli häntä huvittanut – taitavien opettajien opastuksella. Etevät taiteilijat olivat ylistäneet hänen lahjakkuuttaan.” Mutta se ei kehity kutsumukseksi, jonka vuoksi kannattaisi kärsiä ja taistella.

Zoja tietää olevansa korvattavissa. Hänen ideansa myydä itsensä rikkaalle miehelle saa veljen palauttamaan tosiasiat hänen mieleensä: ”...sellaisia miehiä ei kasva puissa... Mitä sinusta sitten tulisi? Yksi soupeuse lisää Helsingin ravintoloihin. Muista vain Nina Maximoffia, Lida Paninia ja monia muita.” Zoja ei pysty luopumaan vaatimuksistaan, joille ei löydy maaperää vieraasta ympäristöstä eli maanpaosta eikä yhteyttä jatkuvuuteen tai uuteen maahan ja sen sanelemiin velvollisuuksiin. Zoja on enää kiinnostunut vain itsestään. ”Hän näki monta pientä tupaa ja kylää, köyhyydessä ja harmaassa ikävässä toistensa kaltaisia. Hän kohtasi myös ihmisiä, näki ihmisiä työssä ja levossa, ihmisiä, kuten hän itsekin, olentoja, jotka iloitsivat ja kärsivät, mutta he olivat hänelle vieraampia kuin metsän mutisevat puut ja tien rahisevat kivet.”

Kosztolányin romaanissa Novákilla ja ympäristöllä ei ole yhteisiä päämääriä. Fysiikan ja kemian opettajana Novák kunnioittaa totuutta ja absoluuttisia arvoja. Hänen on ymmärrettävä, että vain harvat oppilaat haluavat menestyä rehellisin keinoin. Opettajakollegatkin ovat kaukana hänen ihanteistaan. Vanha Tálás on jo kuoleman partaalla, siksi hän on melkein välinpitämätön. Fóris on julma ja takapajuinen, tylsistynyt. Nyerge ei välitä muusta kuin rahasta. Novák ei usko valoisampaan tulevaisuuteen: ei ole takeita eikä merkkejä siitä,

että tuleva sukupolvi erottuisi edukseen näistä kehnoiksi osoittautuneista pojista. Romaanin epilogi todistaakin hänen olleen oikeassa: edes häntä myötätunnolla lähestyneestä Glückistä ei tullut muita parempaa.

Novák jää yksin: tytär karkaa kotoa, serkku on heikko, näin hänestä ei olisi apua mahdollisessa taistelussa totuuden ja oikeudenmukaisuuden puolesta. Asianajaja on kylmä ja laskelmoiva tyyppi, joka käsittelee pahoinpitelyä pelkkänä asiapaperina ja hyllyttää sen heti nähdessään, ettei Novák itse asiassa haluakaan voittoa. Lääkärillä ei ole aikaa eikä varaa setviä hengen ja sielun kysymyksiä.

Lukukauden loputtua Novákilla ei ole enää uusia elämänmahdollisuuksia. Hänen olisi kuljettava samaa rataa eli kasvatettava ja opetettava nuoria ihmisiä kiihtyvän väkivallan aikana. (Aikoinaan Fóristakin pahoinpideltiin, mutta silloin hyökkääjiä oli vain yksi. Novák kärsi kolmen nuorukaisen raa'oista iskuista, lisäksi roskalehti hyökkää hänen kimppuunsa paljastamalla tyttären hairahdukset.) Ligatuuritkin ovat muuttumassa mitättömiksi tai ne ovat jo katkenneet (esim. siteet vaimoon, tyttäreen, oppilaisiin, kollegoihin ja muihin tuttaviin).

Novákista tuntuu, että hän on asettanut itselleen tehtävän, joka ylittää hänen kykynsä. Hän toteaa epäonnistuneensa isä-opettajana. Hän halusi ”muokata ääretöntä ja järjetöntä elämää omassa lapsessaan ja muiden lapsissa – maltillisesti, hyvyydellä, johon kuului älyä ja viisautta.... Epäluonnollinen ja kunnianhimoinen ammatti. Quem di odere. Jumalat ovat rangaisseet häntä siitä.” Novákin mielestä totuudelle ja puhtaudelle ei löydy sijaa muuttuvassa maailmassa, siksi se on jätettävä.” Hän ei enää ollut vihainen heille, sielussaan hän antoi jo anteeksi kaikille heille. Hän syyllisti vain itseään siitä, että halusi painiskella luonnon kanssa. Hän antoi periksi. Hän oli heikko taistelemaan. Kaiken tämän hän käsitti perin pohjin nyt ja iänkaikkisesti. Hänen pettymyksensä lojuivat hänen jalkojensa juuressa ja hän piti niitä suuremmassa arvossa kuin kaikkea sitä, mitä hän oli aikoinaan oppinut... Hän oli vihainen vain itselleen, ihmiselle, josta hän kärsi eniten. Sille tyhmälle koneistolle, jonka hän vihdoin halusi pysäyttää. ”

6. Itsemurhan ja kulttuurin yhteyttä on aina pidetty itsestään selvänä. Jo Durkheim oli sitä mieltä, että jokainen yhteiskunta (tai yhteisö) on predisponoitu määrätylle itsemurhakiintiölle. (Durkheim

[1897] 1989, 51.) Tutkiessaan eri rotujen, kansojen ja kansakuntien sekä muiden yhteisöjen itsemurha-alttiutta (itsemurhalukuja ja niiden kehitystä) hän tulee siihen tulokseen, että ”ei veri vaikuta vaan sivilisaatio, jossa henkilö on kasvanut.” (id. 89.)

Kaikki teoriat ovat oletaneet itsemurhan ja kulttuurin suhteen olevan kausaalinen. Sen mukaan kulttuuri normeineen ikään kuin pakottaa muutaman jäsenensä rikkomaan itsemurhanormeja, jotta se erilaisten sanktio- ja kvalifikaatioprosessien kautta ja niiden avulla voisi legitimoida itsensä. (Aiheesta ks. esim. Järvinen 1994.)

Uudempien kulttuuriantropologian tutkimusten valossa kuitenkin näkyy, ettei kulttuurin ja itsemurhan suhde olekaan niin mekaanisen yksinkertainen. Itsemurha saa ontologisen statuksensa merkinä, siis kulttuurin koodina eikä sen seurauksena. Siksi itsemurhan ja kulttuurin suhdetta on lähestyttävä osan ja kokonaisuuden suhteena. Voidaan puhua kulttuurille tyypillisestä devianssista eli poikkeavuudesta. (Devianssi on eräänlainen koodi, jonka täydellinen merkitys riippuu kulttuurikontekstista. Mielisairauksien lisäksi itsemurha ja alkoholismi ovat Unkarin kulttuurille karakteristisia deviansseja, mutta kun alkoholi riippuvuutta on katsottu prolongoiduksi eli tuonemmaksi lykätynksi itsemurhaksi, Unkarissa on tapana puhua itse-destruktion eli itsetuhon devianssista. (Ks. Andorka 1994 ja Kézdi 1990, 35.)

Itsemurhakoodin merkitys on tulevaisuuden negatiivinen antisiipatio – negaatio. Se ilmenee sekä instituutionaalisessa että individuaalisessa diskurssissa itsemurhaan liittyen. Kézdin ja hänen työryhmänsä suorittamista verbaalisen itsemurhakommunikaation tutkimuksista on käynyt ilmi, että negaatio esiintyy itsemurhan koodina sekä grammatiikan että semantiikan ja tekstin tasolla. Malli täydentyy olemassaolon lakkaamiseen viittaavalla semanttisella struktuurilla sekä itsemurhaan viittaavalla tekstitasoisella ilmaisulla. Tämän lisäksi itsemurhakommunikaatiolle ovat luonteenomaisia dialogin sijasta monologi ja interpersoonallinen vieraannuttamispyrkimys (Kézdi 1987, 29).

Negaatiolla ilmaistaan, että olemassaolo ei vastaa mahdollisuuksia. Positiivinen sisältö on saavutettavissa vain kieltämällä kielto. Kézdin mukaan Unkarin kulttuurissa kasvanut yksilö pitää luonnollisena, kulttuurista seuraavana ristiriidattomana metodina ahdistuksensa lakkauttamista itsemurhan kautta. Hän siteeraa István Széchenyin (1791–1860) ennen itsemurhaansa kirjoittamaa lausetta:

”Inkább meghalok magyarul, mint másképp éljek.” (Mieluummin kuolen unkariksi kuin elän toisin). (Kézdi 1994, 183.)

Itsemurha ja alkoholismi ovat myös Suomen kulttuurille luonteenomaisia deviansseja ja Suomessakin on puhuttu ”siitä kulttuurista, joka jatkuvasti ylläpitää ja vahvistaa itsetuhon potentiaalia... Kulttuuri jättää tilaa valinnoille ja vaihtoehtoisille konstruktiolle.” (Järvinen 1994, 2.) Itsemurhan merkityksen on todettu olevan tulevaisuuden negatiivinen antisipaatio. Kausaali- (intra- ja interpersoonallisten) sekä kategoriaselitysten etsimisen jälkeen on päädytty siihen tulokseen, että ”elämänhallinta ja pyrkimys siihen tuntuu olevan jotain hyvin perustavanlaatuista ja kyseenalaistamatonta – jotain, joka jäsentää ehkä koko olemassaolon kokemustamme... Kielikuva luo mielikuvan, joka ei vain nimeä ja kuvaa ilmiötä vaan myös ohjaa näkemään, kokemaan ja ymmärtämään tietyllä tavalla. Näin esim. mielenterveystyöntekijät näkevät itsemurhan toisaalta tilanteen riistäytymisenä käsistä eli elämänhallinnan menettämisenä, toisaalta he taas puolustelevat itsemurhaa ihmisen viimeisenä keinona saada elämä hallintaansa.” (Järvinen 1994, 72.) 1920-luvun Suomen ja Unkarin proosa tarjoavat oivallisia teoksia negatiivisuuden tutkimiseen. Mitä tulee unkarilaiseen itsemurhakommunikaatioon, koodi ei tunnu spesifiseltä yksilön itsetuhoaikeen paljastamisen kannalta, koska unkarin kieli suosii muutenkin negatiivisia koodeja kuvatessaan maailmaa. Ks. esim. *nem rossz* ’tosi hyvä’, *ez nem semmi* ’tämä se on jotakin’ jne. Samalla ”negaatiotrendin” kasvu voi olla informatiivinen. Ks. Kézdin työryhmän tutkimukset Danten *Divina Commedia* -teoksen *Inferno*-osan itsemurhaajista kertovaa XIII. laulua ja sen unkarinkielisiä käännöksiä koskien. Kyseinen laulu sisältää 23 kieltoverbiä (sitä edeltävä 9, sitä seuraava 16), Angyalin käännös (v. 1878) 25, Szászin (v. 1885) 29, Cs. Pappin proosamuotoinen käännös (v. 1910, 27, mutta Babitsin (1912) jo 44. Vertailu on todettu oikeutetuksi mm. siitä syystä, että sekä unkari että italia käyttävät ns. kaksoiskieltoa, mutta sitä seikkaa ei ole otettu huomioon, että Babits lienee ollut eri tavalla latautunut kuin muut kääntäjät. Aikakauslehti *Nyugat oli* alkanut julkaista hänen pienoisoromaaniaan *Gólyakalifa*, joka päättyy päähenkilön itsemurhaan. Babits oli henkilökohtaisestakin syystä kiinnostunut itsemurhasta: tammikuussa 1911 hänen opettajakollegansa ampui itsensä Babitsin läsnäollessa. Hän oli kovin masentunut muistakin henkilökohtaisista syistä. Tietysti Kézdin huomautus ”negaatiotrendin” kasvun infor-

maatioarvosta on varteenotettava. Unkarissa tehtiin v. 1897 1463 itsemurhaa, v. 1910 jo 2034. (Kézdi 1987, 30)

Riippumatta siitä pitääkö Kézdin toteamus paikkansa vai osoitautuuko se pelkäksi olettamukseksi, kannattaa lähteä siitä, että kielen edustaman kulttuurin asenne itsemurhaa kohtaan eli kielen negatiiviset koodit kielivät sitä puhuvien itsemurhataipumuksesta. Näin olleen Suomen kirjallisuuden kohdalla on pidettävä erillään suomen- ja ruotsinkieliset teokset.

Luotettavan tutkimustuloksen saavuttaminen vaatisi sellaisten (saman aikakauden samojen kirjailijoiden kirjoittamien) teosten lukuunottamista, joihin ei sisälly itsemurhaa. Mutta se kasvattaisi materiaalia liikaa, siksi on tyydyttävä vain itsemurhan tehneiden kirjailijoiden tältä kannalta eroavien teosten vertailuun.

Negaation ilmaisutapoja on paljon. Mainittakoon niistä tässä joitakin esimerkkejä. Itse olen tutkinut Schildtin nimenantoa, jossa ilmi- ja piilotekstin nimien kautta ilmituleva suhde on useimmiten negaatio. Siihen liittyvät vastakohtat voivat olla: yksinkertaisia vastakkain asettelevia, tietyssä määrin rinnakkaisia, esim. *Mark Wisingin* ja englantilaisen *Mary Robinsonin* näennäisesti erilainen kohtalo. Yhteys syntyy *Perdita* -roolin kautta.

– toisensa pois sulkevia, esim. *Aapo* tappajakoneena – *Abraham* 'paljouden isä', *Albin* punikkipojan nimenä, *Zojan* itsemurha ja nimen 'elämä' merkitys, *Lemmen* rakkaudettomuus, *Sulon* sulottomuus, *Viktorin* kuolemaan johtava tapahtuma, *Edlan* elämän kurjuus ja nimen 'jalo' merkitys jne.

– tietyin rajoituksin toimivia, ks. esim. Prinsaksen *Marin* valitsema "via dolorosa" ja kuolema poikansa puolesta.

Sama nimi voi esiintyä eri tulkintoihin yhdistettynä, esim. *Veronica*. Näin syntyy negaatioiden verkosto, joka ilmaisee novellihenkilöiden kriisiä, epävarmuutta ja kuoleman tai itsetuhon läheisyyttä.

Schildtin johdonmukainen negaatio esiintyy niin tematiikan kuin myös kielen ja tyylin eri tasoilla. Esim. *Mot skymningen* -novelli alkaa kultaisen elokuun aamun kuvauksella. Aadversatiivikonjunktioiden, karitiivijohdinten ym. käyttö näyttää tavallista paljon runsaammalta hänen teoksissaan. Useat kielikuvat rakentuvat yllättäviin negaatioihin. Esim. itsemurhaan valmistautuva Zoja pyytää Meerwolfilta eläviä kukkia haudalleen; erään huonekalun voimakkaat jalustat kannattelevat tyhjää ilmaa; puhutaan jäljitellystä

pähkinäpuusta, ehtyvästä lähteestä, syysauringon kultaisten säteiden sateesta, naisen runsaasta lakastuvasta lihasta, Kuninkaankadun var-sikengistä, mitäntekemättömyyden äärimmäisestä täydellisyydestä tai siitä, että autius elokuvateatterissa on murheellinen jne.

Novellihenkilöiden dialogien sijaan astuvat monologit. Esim. Juri pelaa shakkia itsensä kanssa, Zoja ei keskustele enää muiden kanssa, hän vain fantasioi itsekseen, myöhemmin hän luopuu siitäkin, kävelee vanhalla venäläisellä hautausmaalla ja lopulta ei katso kehenkään, vaan menee huoneeseensa, suutelee peilikuvaansa ja kuolee.

Lopuksi:

Mahdollisuuksia tutkia ”kirjallista” itsemurhaa on paljon. Mielestäni on kuljettava niin vanhoja kuin uusiakin polkuja (Durkheimista Kézdiin ja Järviseen), koska vain näin voidaan saada mahdollisimman luotettava ja täydellinen kuva todellisuuden ja fiktion asiaa koskevista molemminpuolisista yhteyksistä.

Kirjallisuus

- Andorka, R.: Devianciák Magyarországon. In: Devianciák Magyarországon. Toim. Münnich, I.–Mosony, F. Budapest, 1994. 31–75.
- Camus, A.: (Le Mythe de Sisyphe. 1942) Sisyfoksen myytti. Helsinki, 1963.
- Castrén, G.: Runar Schildt. Holger Schildts Förlag 1927. Helsingfors.
- Durkheim, E.: (Le suicide. 1897) Suicide. A study in sociology. Routledge & Kegan Paul Ltd. (1952) 1989. London.
- Farberow, N. L. & Shneidman, E. S. : The psychology of suicide. Science House 1970. New York.
- Freud, S.: (Totem und Tabu. 1913) Totem és Tabu. Dick Manó. 1918. Budapest.
- Järvinen, K.: Kulttuuriset mallit mielenterveystyöntekijöiden itsemurhaselityksissä. STAKES Raportteja 138. Gummerus 1994. Jyväskylä.
- Kézdi, B.: Pszichológiai és pszichopatológiai szabályszerűségek az öngyilkossági folyamatban (1986). In: Öngyilkosság, kultúra, jel. Mentálhygiéne. S.O.S. – Élet telefonszolgálat. 1992. Pécs.
- Tagadás és öngyilkosság (1988). Id.

- Kultúra és deviancia (1990). Id.
- Kultúra és önpusztítás (1991). Id.
- Elméleti és módszertani buktatók a szuicidológiában (1991). Id.
- Önpusztítás és lelki egészség. In: Devianciák Magyarországon. 173–186.
- Labádi-Bertényi, G.: Itsemurha Suomen kansanperinteessä. Mikola-Emlékkönyv 1995. Szeged (painossa).
- Runar Schildtin nimenanto. Annales. Budapest (painossa).
- Menninger, K. A.: Man Against Himself. Harcourt, Brace & World 1938. New York.
- Ringel, E.: Selbstmordverhütung. Hans Huber Verlag (1949) 1969. Bern.
- Schildt, G.: Vastasuunta. WSOY 1964. Porvoo.
- Förord. In: Runar Schildt: Från Regnbågen till Galgmannen 1–2. Schildts 1988. Jakobstad.
- Runar Schildt som boksamlare. In: Runar Schildts roller. Schildt-Symposiet i Lovisa 1988. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland Nr 555.
- Shneidman, E.: Definition of Suicide. John Wiley & Sons 1985. New York.
- Zonda, T.: Az öngyilkosság kultúrtörténete. Zonda 1991. Budapest.